

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОСТІР: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА

Дубас О. П.

У статті розглядається поняття «інформаційно-комунікаційний простір», аналізуються його сутність і структура, а також пропонується його авторське визначення. Зіставляються різні підходи до розгляду понять «інформаційний простір», «комунікаційний простір».

Ключові слова: інформаційно-комунікаційний простір, інформаційний простір, комунікаційний простір, простір, інформація.

In the article the notion “information-communicative space” is considered, its entity and structure are analyzed and its authorial definition is also suggested. Different approaches to the consideration of the notions “information space”, “communicative space” are confronted.

Keywords: information-communicative space, information space, communicative space, information, space.

Створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору України як частини світового інформаційного простору є нині особливо необхідним. Адже це забезпечить повноправну участь України у процесах інформаційної й економічної інтеграції регіонів, країн і народів. Інформаційно-комунікаційні процеси сприяють включенню українського суспільства в середовище світової політики, де домінантні стандарти розвитку задають країни з потужними демократичними традиціями [1, с.127].

Таким чином, актуальним є дослідження інформаційно-комунікаційного простору сучасного суспільства як нового децентрованого комунікативного середовища, яке не залежить від ідеології, релігії, культури, національності й обумовлює реальну поведінку людини. Таке інформаційне середовище з'являється як нова форма культури, у якій комунікація стає своєрідним способом існування людей.

Термін «інформаційний простір» був запозичений соціально-гуманітарними науками з фізики, де означав можливість співіснування різних явищ і факторів. У рамках кібернетичного підходу інформаційним простором називається сукупність джерел інформації, баз даних, технологій і мереж, які об'єднують їх. У

філософсько-методологічному вимірі під інформаційним простором розуміється середовище поширення інформації в соціумі, що перебуває під впливом культурних, економічних, політичних, технологічних та інших факторів [2, с. 5].

Д. Белл розглядає інформаційний простір як сукупність знань, що мають цінність у вигляді економічного ресурсу, який сприяє розвитку тих чи інших секторів громадського життя. Специфіка інформації, з такої точки зору, полягає в здатності слугувати товаром, брати участь в економічних маніпуляціях і бути запорукою економічної стабільності.

Дослідники відзначають, що поняття «інформаційний простір» поєднує два терміни: «простір» та «інформація». Простір можна охарактеризувати такими властивостями, як структурність, довжина, співіснування й взаємодія елементів у всіх матеріальних системах. На думку М. Каткової, інформаційний простір – це історично сформована, забезпечена правовими гарантіями й засобами зв'язку, з найбільшою доступністю для споживача форма скоординованих і структурованих, територіально близьких і віддалених інформаційних ресурсів, котрі акумулюють результати комунікаційної діяльності людей [3].

Інформаційний простір, постійно розширюючись і відіграючи дедалі важливішу роль у житті людей, формує новий життєвий простір у вигляді цілісного поля, усередині якого індивіди взаємодіють між собою. Специфіка його полягає в розірваності двох рівнів буття: реального й віртуального, що зумовлює нові норми й ситуації існування. Набуваючи глобального характеру, інформаційні технології сприяють розширенню комунікацій і формуванню єдиного комунікативного простору, у рамках якого формуються свої особливі закони та норми поведінки й світосприйняття [4].

Існує кілька підходів до розгляду інформаційного суспільства. У рамках геополітичного підходу, інформаційний простір розуміється як якась віртуальна територія, на якій взаємодіють різні політичні суб'єкти, що керуються необхідністю контролювати власний інформаційний сегмент, ефективно протистояти конкурентам і розширювати сферу свого впливу.

Прихильники ноосферного підходу висувують інші принципи інформаційної взаємодії: відкрите співробітництво й інформаційна рівність, засновані на першості духовних цінностей, моральних норм і законів. При цьому моделі інформаційного простору в рамках обох підходів багато в чому збігаються. Існує загальне розуміння проблеми масового інформаційного впливу на свідомість і поведінку людей. Активно досліджуються деструктивні наслідки маніпулювання суспільною думкою за допомогою інформаційних методів і каналів впливу.

У рамках семантичного підходу інформаційний простір моделюється як гіпертекстова структура, що включає різноманітні та взаємозалежні образи, знаки, концепти, тексти й документи, з якими відбуваються процеси кодування, передання, зберігання й інтерпретації інформації.

Специфікою соціокультурного підходу до інформаційного простору є виявлення взаємозв'язку засобів масової інформації з трансляцією культурних моделей, що задають соціальну ідентичність індивідів. Взаємодія й навіть протиборство наявних в інформаційному просторі моделей самоідентифікації веде до різкого збільшення обсягів інформації, яка переробляється. Це позначається на психологічному стані індивідів і може викликати навіть відторгнення стосовно джерел інформації. Процеси глобалізації та інформатизації, що тісно пов'язані й протікають паралельно, натрапляють на вороже ставлення представників державної еліти. Адже людина, занурена у світ інформаційних потоків, вивільняється з пут громадянства, національної приналежності й інших факторів самоідентифікації. На цьому етапі функціонування суспільства досягається відносна незалежність бажань індивіда (зрозуміло, прихильного до нових модифікованих цінностей) від попередньої культурної традиції [2, с. 11-12].

Інформаційно-комунікативний підхід подає інформаційний політичний простір як систему різноманітних інформаційних потоків, які організуються та транслуються через відповідні інформаційні канали різними суб'єктами. У рамках цього підходу аналізуються системні характеристики інформаційного політичного простору, методи та технології політичної комунікації.

Згідно з соціально-інформаціологічною парадигмою інформаційний простір виступає як соціально-психологічний простір і складається зі специфічних інформаційних полів, що корелюють із трьома іншими просторами: соціальним, психологічним і семантичним. Центральним об'єктом дослідження є людина, її свідомість і психіка. Слід зазначити, що цей підхід намагається інтегрувати багато теоретичних висновків інших дослідницьких напрямків.

Що стосується інформаційного простору політики, то серед його характеристик виділяються:

- швидкість, щільність і відкритість інформаційних обмінів у політичному просторі;
- зворотний зв'язок, недостатність якого деструктивно позначається на розвитку демократії;
- сегментація та стратифікація інформаційного простору;
- інформаційна нерівність та ієрархія.

Інформаційний простір політики сьогодні дедалі більше набуває якості трансграничності. Держави, приватні структури стають складовими частинами єдиної глобальної інформаційної мережі. Також відбувається віртуалізація інформаційного простору, з'являються можливості штучного моделювання політичних подій і формування віртуальних образів світу. Тому поява нових характеристик і можливостей інформаційного простору політики ставить перед експертами та політиками завдання законодавчого обмеження можливих деструктивних політичних наслідків [5, с. 15].

Процес трансформації суспільно-політичної системи, викликаний впливом інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), необхідно поділити на декілька складових:

- 1) зміна системи державного управління, форми організації органів виконавчої влади;
- 2) трансформація інститутів представницької демократії, владних механізмів суспільного контролю, форм політичної участі громадян;
- 3) зміна соціально-політичних характеристик суспільства, яке набуває вигляду інформаційного.

Ці процеси в нашій країні, що мають відмінні від Заходу кінцеві цілі, мають і різні перспективи. У найближчому майбутньому, на наш погляд, реальне тільки формування електронного уряду. Електронна демократія й інформаційне суспільство можуть виникнути тільки у віддаленій перспективі [6, с. 13].

Високі темпи інформаційно-комунікаційного обміну, що ускладнюють формування сенсозмістовних соціальних реакцій, у поєднанні з постійним розвитком і вдосконаленням можливостей цифрового моделювання образів, зумовили заміщення політичної реальності реальністю медійною. Домінування в інформаційному просторі віртуальних образів (симулякрів), перетворення іміджу на центральну категорію політичного процесу створюють оптимальне середовище для підтримки мінімального, але достатнього для здійснення владних повноважень інфобалансу між державою й суспільством, що є основою легітимації та стабілізації політичних відносин.

Природно, що в подібних умовах трансформується роль медіаторів, які транслюють повідомлення. За рахунок появи та розвитку комп'ютерів, кабельного телебачення, супутникових і оптично-волоконних систем («технотелемедіумів»), що доповнили класичні електронні засоби передавання інформації (радіо, телебачення, телефон), підвищилася адекватність засобів трансляції повідомлень тим вимогам, які висуває необхідність встановлення комунікації з масовим суб'єктом. Так, на думку М. Маклюена, який

запропонував концепцію «глобального села», «земна куля, зв'язана електрикою, не більша за село» [7, р. 20], тобто саме електронні ЗМІ дозволяють встановити індивідуалізований інформаційний обмін з атомізованими індивідами масового політичного суб'єкта.

Однак трансформація ролі медіаторів характеризується не тільки й навіть не стільки подібними «функціональними» аспектами їхньої діяльності. В умовах становлення політичної рекламістики й розвитку іміджевих технологій саме ЗМІ здатні формувати й навіть формувати порядок денний правлячої еліти за рахунок проблематизації та тематизації контактів населення з владою.

Кількість соціальних джерел комунікації також множитья за рахунок споживачів інформації, які в умовах домінування ціннісних, а не ідеологічних орієнтацій у суспільно-політичному просторі виступають не тільки як реципієнти й інтерпретатори, але й як джерела комунікації. Як наслідок, панівна еліта змушена цілеспрямовано формувати власну інформаційну вертикаль, створювати навколо себе сприятливий суспільно-політичний дискурс, використовувати механізми антикризової комунікації, які виконують превентивну й нейтралізаційну функції стосовно опозиційних інфо потоків.

Таким чином, політичний простір починає формуватися під впливом відносин, що виникають між центрами інформаційної взаємодії, на перший план поступово виходить медіалогіка владних диспозицій, а саму форму організації влади можна охарактеризувати як медіакратію, в основі якої лежить принцип оперативного й водночас епізодичного встановлення комунікацій між елітою та неелітою стосовно владно значимих політичних проєктів.

Як відзначає О. Захарова, у сучасному інформаційному просторі необхідно інтенсивно розвивати нову інформаційну культуру, яка перебудовує не тільки сферу економіки, управління, спосіб життя й характер комунікації, а й впливає на людську ментальність, самосвідомість і поведінку людини. На думку О. Захарової, використання поняття «інформаційна культура» у прикладному значенні розкриває лише частину тієї інформаційної культури, яка формує соціокультурний простір. Ця теза дозволяє авторові зробити висновок про те, що використання інформаційної культури як фундаментального поняття містить у собі історичні механізми самоадаптації до мінливого інформаційно-комунікативного середовища, які дозволяють активізувати соціальну практику, залишати в минулому віджилі традиції, затверджуючи замість них нові поведінкові норми й духовні цінності інформаційного світу [8].

Поняття «комунікаційний простір» як філософська категорія можна розкрити через категорії властивостей, структури, системи,

кількості, ефективності, оцінки, управління, якості та ін. Мережна революція радикально змінює структуру комунікаційного простору. Будь-який індивід може виступати як комунікатор та реципієнт масової, групової й особистої комунікації у найрізноманітніших ситуативних контекстах (принаймні, потенційно). Повідомлення може мати різноманітну форму й супроводжуватися графікою, анімацією, звуком тощо, комунікатор може його створювати, доповнювати, змінювати, пересилати, ігнорувати, кооперуватися в цих процесах із різною кількістю партнерів. Такі зміни вкорінені у повсякденне життя людей [9, с. 6].

Виступаючи антропогенним простором, комунікаційний простір є особливою формою буття людини, у рамках якої реалізуються можливості організації соціальних зв'язків і взаємодій індивідів за допомогою комунікації. Взаємодія елементів комунікаційного простору нелінійна.

Динаміка комунікаційного простору визначається С. В. Тихоновою як форма соціального руху, що розкривається в зміні станів комунікаційного простору і його феноменів, порушенні їхньої тотожності з самими собою [10]. Комунікаційні революції відповідні появі усного мовлення, тотожному виникненню власне людини й людського суспільства, писемності, друку й електронної комунікації. Останні два етапи традиційно пов'язують із формуванням масової комунікації.

Визначення революційних змін у комунікаційному просторі можливе тільки при звертанні до появи нових каналів комунікації, що призводить до зміни кількісного складу учасників комунікаційного процесу й обсягів трансльованої інформації.

Винахід і поширення нових засобів комунікації породжує специфічні зони в комунікаційному просторі, що включають у себе характерні комунікаційні системи та структури. Ці зони концентрують трансформацію й зберігання конкретних видів соціальної інформації, що мають різне значення для процесів суспільного відтворення, у першу чергу для соціального управління.

Виникнення нової зони комунікаційного простору, яка інтенсифікує комунікаційні процеси, призводить до появи нової конфігурації соціального простору, пов'язаної зі зміною кількості і якості соціальних суб'єктів.

У розвитку комунікаційного простору С. В. Тихонова виокремлює чотири етапи, пов'язані з появою нових засобів комунікації: етап усної комунікації, етап письмової комунікації, етап масової комунікації й сучасна комунікаційна революція [10]. Часто в науковій літературі поняття «комунікативність» і «комунікаційність» розглядаються як синоніми, що, на наш погляд, не обґрунтовано. Можна погодитися з А. Ненашевим, який вважає, що комунікативність як властивість

соціальної реальності являє собою сукупність умов, що забезпечують можливість встановлення діалогу, взаємодії між суб'єктами. В умовах інформатизації та комп'ютеризації соціальної реальності невід'ємною умовою подібної взаємодії стає наявність налагоджених каналів трансляції й репродукування інформації, що робить найбільш характерною властивістю сучасного інформаційного суспільства не комунікативність, а комунікаційність.

Інформаційний простір, з погляду комунікаційного підходу, – це сукупність комунікаційних технологій, що забезпечують взаємодію між виробником, передавачем і споживачем інформації [2, с. 8].

Аналіз ІКТ як інструмента політичної комунікації показав, що подальше існування суспільства без розвитку інформаційно-комунікаційного простору неможливе. Перехід до інформаційного суспільства спонукає державу до розгортання в Мережі інформаційної інфраструктури, що дозволяє здійснювати комплекс державних функцій. Процеси формування електронної державності сьогодні активно реалізуються у США, Великій Британії, Канаді, Естонії та багатьох інших країнах. Інноваційні медіа-технології, що забезпечують цілодобову інформаційну взаємодію держави й суспільства, одержали назву «електронний уряд».

Створюваний єдиний інформаційно-комунікативний простір має потужний потенціал впливу, здатний трансформувати політичні й культурні цінності [7, с. 15]. Так, у сучасному суспільстві джерелом і засобом формування знань, настанов, переконань слугують не стільки безпосередні контакти людини з навколишнім середовищем і особистий досвід, скільки інформація, розповсюджувана ЗМІ (преса, радіо, телебачення, книги, Інтернет тощо). А подія для суспільства стає подією лише тоді, коли вона одержує інформаційне забезпечення. Але це не означає, що роль ЗМІ зводиться до поширення інформації та думок. Використовуючи різні медіа-канали, окремі люди та різні соціальні групи усвідомлюють і виражають свою соціокультурну ідентичність, спільні інтереси й потреби.

На думку А. Манойло, інтереси, цінності й норми поведінки соціальних груп в інформаційному просторі можуть істотно відрізнятись від традиційних, тому що інформаційний простір формує свої інтереси, культурні особливості, цінності й норми поведінки, а традиційні інтереси, цінності та норми при трансфері їх в інформаційний простір зазнають найчастіше істотних змін [10, с. 10].

Аналіз еволюції медіа-технологій показав, що історична тенденція розвитку масової комунікації полягає в постійному збільшенні кількості каналів поширення інформації. При цьому поява кожного нового засобу масової інформації не веде до

зникнення попередніх засобів комунікації й інформації. Новий ЗМІ займає свою нішу, і, звичайно ж, змінює характер і структуру інформаційно-комунікаційного простору.

У результаті трансформації комунікаційного простору утворюється нова система цінностей, нові пізнавальні й практичні пріоритети, причому їхня роль у суспільному устрої визначена тим безпосереднім впливом, який ці цінності здатні робити на політичну поведінку та політичну культуру. Вивчення системи цінностей, що формується, закономірностей її виникнення й трансформації є одним із пріоритетних завдань сучасної політологічної науки.

Єдиний інформаційно-комунікативний простір сучасного світу, створюваний такими завоюваннями цивілізації як глобальна система Internet, засоби зв'язку й пересування величезних мас людей, повинен, здавалося б, за багатьма об'єктивними ознаками підсилувати природне прагнення людей до об'єднання, гармонізації людських відносин, вироблення нових підходів до вирішення соціальних і економічних проблем, що стоять перед людством. Насправді ж, багатополарність сучасного світоустрою «вивернула» нові проблеми, орієнтовані насамперед на культурно-комунікативну сферу соціальної реальності. Ідеї діалогу культур, етноконфесіонального консенсусу, толерантності тощо виникли у відповідь на нагальну потребу - «зняти» протистояння держав, політик, релігій, культур і всього різноманіття протиріч, які існують нині та існували у людському співтоваристві протягом тисячоліть.

Формування сучасної інформаційно-комунікаційної інфраструктури має принципове значення для забезпечення й ефективної реалізації пріоритетних національних проєктів, спрямованих на перехід країни до інноваційної стратегії розвитку. Питання модернізації соціальної сфери, підвищення якості охорони здоров'я й освіти, технологічної оснащеності ЖКГ і агропромислового комплексу істотно пов'язані з розвитком сфери ІКТ.

В Україні поки що рівень розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури й промислового виробництва інформаційних засобів, продуктів і послуг недостатньо високий. А в державі відсутні засоби для їхньої модернізації й розширення. Ринкові реформи в економіці країни просуваються повільно, тоді як український ринок інформаційних і телекомунікаційних засобів, технологій, продуктів і послуг розвивається досить динамічно. ЗМІ монополізовані, системи формування суспільної свідомості слабо підконтрольні суспільству. Створення різних систем зв'язку (канали передання інформації, комплекси комутації, засоби зв'язку тощо) та індустрії надання інформаційних послуг має випереджальний характер, що можна порівняти з темпами в розвинених країнах.

Здебільшого зберігається високий науковий, освітній і культурний потенціал, створений у СРСР. Інтелектуальна робоча сила, яка ще здатна ставити й вирішувати складні науково-технічні проблеми, порівняно дешева, а її рушійною силою переважно є ентузіазм.

Інфокомунікаційні технології – це потужний інструмент надзвичайно масштабних суспільних перетворень, що вносять радикальні й принципові зміни в найрізноманітніші сфери сучасного суспільства, у діяльність демократичних інститутів або демократично обраних лідерів. Однак ці технології поки не реалізували повністю можливості свого соціального впливу і не виявили всі свої ймовірні форми й особливості. Тому, зважаючи на високі темпи розвитку інфокомунікаційних технологій і масштабність суспільних змін, що відбуваються в результаті цього, слід приділити пильну увагу неоднозначному характеру політичних наслідків розвитку ІКТ. Також залишається багато в чому незрозумілим характер змін у сфері соціальних зв'язків індивіда [11, с. 3].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що в сучасному суспільстві структуру інформаційного простору утворюють технології й засоби комунікації, які дозволяють встановити контакт між різними сторонами діалогу поза залежністю від просторово-тимчасових координат їхнього функціонування.

Комунікаційна система містить у собі структуровану сукупність комунікаторів, реципієнтів, значенневих повідомлень, комунікаційних каналів і засобів комунікації. Взаємодії комунікаційних систем різного рівня, а також їхніх елементів і комунікативних структур, генерованих у ході міфотворчих процесів, утворюють комунікаційний простір.

На підставі вищесказаного під терміном «інформаційно-комунікаційний простір» пропонуємо розуміти форму існування інформаційних систем, яка забезпечує й стимулює оперативні інформаційні взаємодії виробників інформації та її споживачів, трансляцію знань, накопичених в інформаційних ресурсах, і їхнє збереження в сформованій інформаційній інфраструктурі, сукупність комунікаторів, реципієнтів, значенневих повідомлень, комунікаційних каналів і засобів комунікації.

1. Соловьев А. И. Политический дискурс медиакратий: проблемы информационной эпохи / А.И. Соловьев // Политические исследования. – 2004. – № 2. 2. Ненашев А. И. Информационное пространство современного общества: коммуникационный аспект: автореф. дис. на соискание научной степени канд. фил. наук: спец. 09.00.11 «социальная философия по философским наукам» / А. И. Ненашев. – Саратов, 2008. 3. Каткова М. В. Понятие «информационное пространство» в современной

социальной философии / М. В. Каткова // Известия Саратовского университета. Сер. Философия. Психология. Педагогика. – Вып.2. – 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sgu.ru/files/nodes/32527/2008-2-6.pdf> 4. Манакова И. Ю. Человек в постиндустриальном мире: автореф. дис. канд. фил. наук: специальность 09.00.11 – социальная философия / И. Ю. Манакова. – Воронеж, 2008. 5. Базаев Р. В. Государство в информационном политическом пространстве России: автореферат дис. канд. полит. наук: специальность: 23.00.01 – теория политики, история и методология политической науки / Р. В. Базаев. – Саратов, 2008. 6. Додин И. С. Информационно-коммуникационные технологии в системе государственного управления регионом: автореф. дис. канд. полит. наук: спец. 23.00.02. политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (по политическим наукам) / И. С. Додин. – Саратов, 2007. 7. McLuhan M. Understanding media: The Extensions of Man / M. McLuhan. – N.Y., 1967. 8. Захарова О. А. Информационно-коммуникативная компетентность государственных служащих в условиях современных социокультурных изменений: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата культурологии: специальность: 24.00.01 – теория и история культуры (культурология). – Москва, 2007. – 19 с. 9. Тихонова С. В. Социальная мифология в коммуникационном пространстве современного общества: автореф. дис... д. ф. н.: спец. 09.00.11 – социальная философия по философским наукам / С. В. Тихонова. – Саратов – 2009. 10. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография / А. В. Манойло. – М.: МИФИ, 2003. 11. Коляденко В.А. Інфокомунікаційні технології як чинник політичної модернізації / В. А. Коляденко: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. А. Коляденко. – Одеса, 2002.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК НОВА УТОПІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ СВІТУ

Розлуцька А. Б.

У статті аналізується утопія як нова суперечлива інформаційно-технічна ідилія. Автор розглядає утопію інформаційного суспільства як орієнтацію на те, що відсутнє у суспільстві. Досліджується формування утопій ХХ ст., котрі, залежно від поставленої мети, впливають на особистість і творять нові цінності.

Ключові слова: *утопія, інформаційне суспільство, інформаційно-технічна ідилія, глобалізація, постмодерний дискурс, віртуальна реальність, медійно-комунікативний вплив, утопічна свідомість.*

The article examines utopia as a new contradictory information and technical idyll. The utopia of the information society is considered to be an orientation on what is missing in society. The author investigates the formation of utopias of the twentieth century, which affect personality and create new values depending on their persecuted goals.

Keywords: *utopia, information society, information and technical idyll, globalization, post-modern discourse, virtual reality, media-communicative impact, utopian consciousness.*

У час радикальних соціальних та культурних змін, коли набрали обертів глобалізаційні процеси, зростають ризики і небезпеки, що становлять загрозу для людства. Тому виникає нагальна потреба в ґрунтовному аналізі тенденцій та наслідків впливу інформаційного суспільства на суспільно-економічне життя спільнот та внутрішній світ особистості. Як свідчить попередній історичний досвід людства, у часи трансформацій до життя покликаються щораз нові утопії, автори й носії яких намагаються, з одного боку, заперечити практику сьогодення, а з іншого – пропонують власні рецепти формування нового, більш досконалого суспільства.

Творення утопій було важливою складовою політичної культури та політичного мислення людини й у попередні епохи. Сучасна ж цивілізація, затиснена у лещата глобалізації, вступила в стадію постмодернізму, й ця стадія, якій, на нашу думку, притаманний культурний імперіалізм, за всіма ознаками може тривати досить довго. Імовірно, що натепер ця стадія лише розпочалася, але основні її ідеї та принципи екстраполюються на майбутнє.